

Slavonska šaljivo-satirična poezija 18. stoljeća

Sito, Simona

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:519314>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-11-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Simona Sito

SLAVONSKA ŠALJIVO-SATIRIČNA LIRIKA 18. STOLJEĆA

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Milovan Tatarin

Osijek, 2016.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet

Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Jednopedmetni diplomski nastavnički studij Hrvatski jezik i književnost

Simona Sito

SLAVONSKA ŠALJIVO-SATIRIČNA LIRIKA 18. STOLJEĆA

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, kroatistika

Mentor: prof. dr. sc. Milovan Tatarin

Osijek, 2016.

SADRŽAJ

Sažetak	4
1. Književnopovijesni kontekst	5
2. Smiješno, komično, humor, satira i ironija	8
3. Vid Došen: <i>Jeka planine</i>	14
4. Vid Došen: <i>Zaključenje poslanice popu Jovanu</i>	18
5. Antun Ivanošić: <i>Sličnorični natpis groba Zvekanovoga</i>	23
6. Josip Stjepan Relković: <i>Čestitanje godovno</i>	28
7. Antun Josip Turković: <i>Zeca priponizna tužba</i>	32
8. Adam Filipović: <i>Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara</i>	36
9. Adam Filipović: <i>Tužba grožđa negrišnoga</i>	40
10. Zaključak	42
11. Literatura	43
Životopis	46

Sažetak

Predmet su diplomskog rada satirični sastavci nastali u Slavoniji u 18. stoljeću. Najprije će biti iznesene teorijske postavke o humoru, komičnom i satiri, a zatim će se, prema navedenim postavkama, analizirati književna djela. Pokušat će se utvrditi na koji se način humor postiže i koja mu je uloga. Analizirat će se sljedeća djela: *Jeka planine* i *Zaključenje poslanice popu Jovanu Vida Došena*, *Sličnorični natpis groba Zvekanovoga* Antuna Ivanošića, *Čestitanje godovno* Josipa Stjepana Relkovića, *Zeca priponizna tužba* Antuna Josipa Turkovića te *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara* i *Tužba grožđa negrišnoga* Adama Filipovića.

Ključne riječi: Slavonija, Vid Došen, Antun Ivanošić, Josip Stjepan Relković, Antun Josip Turković, Adam Filipović, humor, komično, satira

1. KNJIŽEVNOPOVIJESNI KONTEKST

Početak 18. stoljeća Slavonija se oslobađa od Turaka; dolazi pod upravu Austrije kao sastavni dio tzv. Vojne krajine i napokon se javlja mogućnost da se i u toj regiji započne s književnokulturnim radom. Tomo Matić prilike u Slavoniji 18. stoljeća naziva mučnim i nepovoljnim, a život slavonskog sela zaostalim.¹ Iako se od turske vladavine oslobodila u doba kad je Europom vladao duh racionalizma, odnosno prosvjetiteljstva, literarni doprinos hrvatskoj književnosti Slavonija započinje barokom.² Međutim, s obzirom na ekonomsku i intelektualnu zapuštenost slavonskog naroda javlja se potreba za napretkom te književnost ubrzo poprima didaktičko-moralizatorski te prosvjetiteljski karakter, a u drugoj polovici 18. stoljeća krug prosvjetnog nastojanja proširuje se po predmetu i piscima.

Matija Antun Relković (1732–1798) služio je u gradiškoj pukovnici te je u Sedmogodišnjem ratu pao u prusko zarobljeništvo gdje dolazi u dodir s idejama prosvjetiteljstva koje je pokušao primijeniti u djelu *Satir iliti divji čovik* (1762.). Relković je pokušao slavonskog seljaka podići intelektualno, moralno i gospodarski. Iako rado čitano u narodu, djelo je naišlo na prigovore i protivnike: *Izišao je god. 1767. oštri pamflet protiv Reljkovića, koji nam danas nije poznat, ali znamo, da se tu piscu pribadaju papci i kozji rep, da se Reljković tu nazivlje slavonskim zlotvorom, da se prekorava, da imade mrkli mrak u mozgu, a misao u vreći.*³ Pamflet je izdan pod pseudonimom Tamburaš slavonski, a Branko Drechsler ga veže uz franjevca Đuru Rapića koji je Relkoviću zamjerio odmicanje od tradicije. Mnogi franjevci zamjerali su Relkoviću uspjeh *Satira*, jer je književnost dotad bila mahom nabožnoga karaktera, a pisali su ju duhovnici.

Ubrzo nakon Tamburaševa pamfleta Vid Došen (1719–1778) objavljuje satiričnu pjesmu *Jeka planine koja na pisme Satira i Tamburaša slavonskoga odjekuje i odgovara* u kojoj brani Relkovića i okomlje se na Tamburaša. Došenov stil grub je i žestok, nemilosrdno se obračunava s neprijateljima, a i prijateljima koji mu se zamjere. Nakon što ga je bivši susjed i dugogodišnji prijatelj neumjesno zadirkivao i uvrijedio šalom o kuharici, Došen piše popu Jovanu *knjigu* kojom će mu se osvetiti. Prijeti Jovanu dovršavanjem i pokazivanjem *knjige* svima ukoliko šale ne prestanu, a Jovan, ne davši se time zastrašiti, nastavlja po starom. I tako

¹ Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1945, str. 26.

² Miroslav Šicel, *Hrvatska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982, str. 43.

³ Branko Drechsler, *Slavonska književnost u XVIII. vijeku*, Slavonica, Vinkovci, 1994, str. 38.

je Došen napisao *Zaključenje poslanice popu Jovanu*, pjesmu koja šokira naturalističkim slikama i izrazom.

Sličnorični natpis groba Zvekanovoga Antuna Ivanošića (1748–1800) širio se u raznim prijepisima i neobično se rado čitao u Slavoniji, a bilješke na kraju nekih prijepisa svjedoče o Zvekanovoj popularnosti i u kajkavskim krajevima. Matić ga naziva jedinim spomenikom slavonskog humora prije preporoda. Ignjat Alojzije Brlić pokušao je iz četiriju rukopisa utvrditi izvorni tekst pjesme o Zvekanu, a za osnovu je uzeo rukopis iz 1809. koji je dobio od dobrog prijatelja koji ga je uvjerio da je sâm pjesmu prepisao iz Zvekanova vlastitog rukopisa: *Brlić (je) upravo zato držao taj rukopis za »temeljito i za pravi Ivanošića posao«*.⁴ *Sličnorični natpis groba Zvekanovoga* pjesma je puna humora i slavonskog nestašluka, a iako nema osobitih obzira spram redovničke haljine Zvekanove, ipak nije neprijatelj same monaške institucije.⁵

Pjesma Josipa Stjepana Relkovića (1754–1801) *Čestitanje godovno* objavljena je u *Kalendaru iliričkom* za 1810. godinu. Zbog godine objavljivanja i pravoslavnih imena čestitara sumnjalo se u Relkovićevo autorstvo. Tomo Matić negira sumnje i kaže: *Možebiti je u pjesmi bilo aluzija kojih mi danas više ne razumijemo, na neke vinkovačke izjelice i ispičaše, pa da te aluzije ponešto maskira, autor pjesme je jako karikiranoga glavnog čestitara okrstio izmišljenim imenom »Klimbok iz Kaperca«, a drugim je gostima nadjenuo imena uobičajena u Istočnoj crkvi i pozvao ih da prije gozbe dođu na »leturgiju«*.⁶ U pjesmi je Relković, bez osobitih književnih pretenzija, dao karikiranu sliku bezbrižne i vesele Slavonije.

U formi lamenta piše osječki župnik Antun Josip Turković (1757–1806) pjesmu *Zeca priponizna tužba*. Pjesma je spjevana 1802. i objavljena anonimno u Filipovićeve kalendaru.⁷ U moderniziranom prijepisu donosi ju Josip Bösendorfer. Pjesma govori o mukama uplašenog zeca koji dane provodi u strahu za egzistenciju.

⁴ Tomo Matić, *Ignjat Alojzija Brlić i Ivanošićev »Sličnorični natpis groba Zvekanovoga«*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 25, Zagreb, 1955, str. 230.

⁵ Tomo Matić, *Autor pjesme »Sličnorični natpis groba Zvekanovoga«*, Rad JAZU, 260, Zagreb, 1938, str. 207.

⁶ Tomo Matić, *Nepoznata pjesma Josipa Stjepana Relkovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 24, Zagreb, 1953, str. 90.

⁷ Josip Bösendorfer, *Antuna Josipa Turkovića »Zeca priponizna tužba«*, u: *Osječki zbornik*, broj II. i III, Gradsko grafičko poduzeće »Štampa«, Osijek, 1948, str. 175.

Uoči preporoda, piše Matić, pokušao je i Adam Filipović (1792–1871), idući Relkovićevim tragom, pouku za razborit i dobar život zaodjenuti u stihove i iznijeti je pred narod u obliku razgovora i pripovijesti. Godine 1822. izdaje *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povratljem se razgovara*. U predgovoru se tuži kako mudri i pametni ljudi našega naroda ništa ne izdaju puku za nauk ili zabavu pa se tako on usudio latiti pera i pisati za narod. Govori da je napisao i slično djelo *U cvitnjaku cvičar s cvitom se razgovara* koje će objaviti ukoliko se *Razgovor priprosti* svidi narodu. *Čini se, da se pisac prevario u nadi, i to će biti razlog, da djelce o »Cvittaru« nije nikad izdano.*⁸ Bolje je prošla pjesma *Tužba grožđa negrišnoga*, koju je napisao u formi lamenta i koja govori o mukama grožđa i posljedicama pretjeranog uživanja u vinu.

⁸ Vladoje Dukat, *Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Haldentalskoga*, Rad JAZU, 203, Zagreb, 1914, str. 16.

2. SMIJEŠNO, KOMIČNO, HUMOR, SATIRA I IRONIJA

Humor je svuda oko nas; integrirao se u sve aspekte našeg života i ne postoji tema ili pojava koja, na grublji ili blaži način, nije bila predmetom šale. Smijeh donosi uživanje i neizostavno je povezan s humorom i komičnim pa ne čudi da je proučavanje humora privuklo pažnju, među ostalima, Sigmunda Freuda i Henrija Bergsona. Ipak, zanimljivo je primijetiti kako još uvijek ne postoji univerzalna teorija niti klasifikacija humora. Kvintilijan kaže kako je vrlo teško reći čime se smijeh izaziva i iz kojih se izvora crpi: *Ako bismo htjeli iscrpno o svim njegovim vrstama govoriti, to bi bio posao bez kraja i konca i uzaludno trošenje vremena.*⁹ U Anićevu rječniku humor se definira kao smisao ili sposobnost da se uoči smiješna strana događaja i situacija ili kao oblik šaljive ironije, oblikovanje komičnih doživljaja svijeta u dosjetke, šale, stalne oznake ili tekstove.¹⁰ Satiru definira kao književno djelo u kojem se izvrgavaju podsmijehu i poruzi ljudske slabosti i smiješne strane ljudskih grupa, staleža, nosilaca vlasti itd. Nadalje, ironiju definira kao podrugljiv način izražavanja koji počiva na opreci između pozitivnog oblika izražavanja i negativnog stajališta koje se želi sugerirati; smisao oprečan kazanom ili kao neočekivan razvoj događaja ili neočekivana posljedica bez jasne uzročne veze izvan moći odlučivanja onoga kojemu se događa ili koji je time pogođen.

O poteškoćama definiranja satire govori Lahorka Plejić Poje koja kaže kako teorijski opisi satire uglavnom započinju tvrdnjama o tome da je satira klizav termin.¹¹ Definicije satire u književnim leksikonima i rječnicima nisu uvijek dostatne za određivanje teksta kao satire, a hoćemo li neko djelo čitati kao takvo uvelike ovisi o društvenopovijesnom kontekstu u kojemu ono nastaje. Satirom se, prema Plejić Poje, naziva *onaj tekst u kojemu se satiričko pojavljuje kao (...) dominantna. Pod satiričkim se pritom podrazumijeva izrugivanje, kritika, osuda i negativan odnos spram predmeta, koji je obično konkretan, aktualan, vezan uz zbilju.*¹² Riječ satira izvedena je od latinskoga *satura lanx*, što znači žrtvena zdjela napunjena voćem, a često je naziv krivo povezivan sa satirima, mitološkim bićima, jer smiješne ili proste predmete tretira na isti način na koji se satiri rugaju u satirskim igrama. Satira je persuazivna i didaktična te je društveno važna i njezina izvanknjiževna funkcija: *Ona bi trebala imati spoznajnu i pragmatičnu učinkovitost na relaciji tekst – čitatelj, što se iskazuje nizom glagola*

⁹ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967, str. 201.

¹⁰ Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb, 2009.

¹¹ Lahorka Plejić Poje, *Počeci satire u hrvatskoj književnosti*, u: Dani Hvarškoga kazališta 34, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug, Zagreb – Split, 2008, str. 47.

¹² Lahorka Plejić Poje, nav. djelo, str. 48.

*kao što su popraviti, kazniti ili ukloniti.*¹³ Solar govori kako je pojam satire izveden na osnovi stajališta pisca i ne odnosi se na neke posebne književne vrste, nego obuhvaća cjelokupni tip tzv. satirične književnosti.¹⁴ O stajalištu pisca govori i Plejić Poje, pravo na kritiziranje i osudu pisac čak ne mora dokazivati, nego je ono utvrđeno unaprijed kao konvencija satire. Služeći se osudama, omalovažavanjem, vrijeđanjem i izrugivanjem, pisac nerijetko postupa upravo onako kako napadnutome ne dopušta te riskira da sâm postane žrtvom osude koju izlaže.

Ironija je ponašanje u kojem se doslovno značenje i pozadinske pretpostavke povezane s iskazom razlikuju od stvarnosti kakvom ju pretpostavljaju sugovornici. Obično je namjeravano značenje ironičnog iskaza suprotno od doslovnog značenja. U većini slučajeva ironija izražava negativno stajalište prema značenju iskaza. Riječ ironija potječe od grčke riječi *eirōneía* (lat. *ironia*) što znači *hinjena glupost*. Središnje osobine ironije su kritika i implikacija nezadovoljstva. Ipak, verbalna ironija se često interpretira kao manje negativna ili uvredljiva nego izravan negativni iskaz jer pokušava biti smiješna, umanjiti uvredu i izbjeći narušavanje odnosa sa sugovornikom. Verbalna ironija je popraćena određenim neverbalnim znacima; intonacija, ekspresija lica i geste djeluju kao ironijski signali koje govornik koristi kako bi označio iskaz kao ironičan. Prema tome, teže je prenijeti ironiju u pisanom obliku nego u govornom.¹⁵

U djelu *O govorniku* Kvintilijan (oko 35 – 95) navodi da je najveća poteškoća s kojom se govornik suočava u izazivanju smijeha ta što su smiješne izreke obično neistinite i gotovo po pravilu nikad ne sadrže nešto što je časno. Govori da izvor smijeha nije siguran jer smijeh stoji vrlo blizu ismijavanju te da i Ciceron govori da *porijeklo smijehu treba tražiti u ovom ili onom obliku deformacije i nakaznosti*. Dijeli smiješno s obzirom na to nalazi li se u sadržaju ili riječima, a primjena je trovrсна: sadržaj za smijanje uzima se ili od drugih ili od nas samih ili posebnih okolnosti.

U knjizi *Dosjetka i njezin odnos prema nesvjesnom* Sigmund Freud (1856–1939) iznosi kriterije i osobine dosjetke: *aktivnost, odnos prema sadržaju našeg mišljenja, karakter suda koji se poigrava, spajanje nesličnog, kontrast predstava, smisao u besmislici, neposredna*

¹³ Lahorka Plejić Poje, *Zaman će svaki trud*, Disput, Zagreb, 2012, str. 13.

¹⁴ Milivoj Solar, *Rječnik književnog nazivlja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006, str. 262.

¹⁵ www.glottopedia.org/index.php/Irony (pristupljeno 14. 7. 2016).

*smena zapanjenosti i prosvetljenja, otkrivanje skrivenog i kratkoća dosjetke.*¹⁶ U tehnike dosjetke ubraja sažimanje s građenjem mješovitih riječi i modifikacijom, upotrebu istog materijala i upotrebu dvojakog značenja (metaforično i realno značenje, igra riječima, dvosmislica, dvojako značenje s aluzijom). Isto tako, govori o pomicanju kao tehnici dosjetke: *Suština dosjetke je u skretanju misaonog toka, pomeranju akcenta na nešto drugo od onoga što čini početnu temu.*¹⁷ Freud nadalje spominje prikazivanje neke besmislice, sjedinjavanje,¹⁸ duhovito nabranje... Prema materijalu koji njezina tehnika obrađuje Freud dijeli dosjetke na igre riječima i misaone dosjetke, a prema svrsi dijeli ih na tendenciozne i bezazlene dosjetke. Tendenciozne dosjetke su većinom ili agresivne ili opscene. U tendencioznoj dosjetki dolazi do uživanja jer se zadovoljava tendencija koja bi inače izostala, tendenciji se ispriječi nekakva prepreka, a uklanjanje te prepreke sprječava *psihičko gomilanje.*¹⁹ Freud kaže da se *sva tehnike dosjetke, a time i celokupno uživanje koje proizlazi iz tih tehnika svodi na dva principa – na olakšanje već postojeće psihičke energije i uštedu psihičke energije koju tek treba uložiti.*²⁰ Nadalje, Freud dovodi u vezu dosjetku i san nabrajajući djelatnosti rada sna koje se mogu pronaći i u tehnikama rada dosjetke – sažimanje, pomicanje i preobrazba u nešto što može biti prikazano. Poveznicu između komike i sna uočava i Bergson kad kaže da smijeh sadrži mehanizam opuštanja – kad komična ličnost automatski slijedi svoju misao počne se ponašati kao da sanja, a san je opuštanje. Freud pravi razliku između humora, komike i dosjetke, a ironiju ubraja u podvrstu komike.

Henri Bergson (1859–1941) navodi da *ne postoji komično izvan onog što je u pravom smislu ljudsko* te kako postoje mnogi koji su definirali čovjeka kao *životinju koja se zna smijati.*²¹ Nadalje, govori o nužnosti društvenog značenja smijeha te neosjetljivosti koja prati smijeh. Prema Bergsonu, smijeh se pojavljuje *kad ljudi unutar neke grupe svi usmjere pažnju na jednog između sebe, potiskujući pritom svoju osjećajnost i služeći se jedino razumom.*²² Ono što najviše navodi na smijeh, kaže Bergson, su automatizam i krutost te isprepletanje mehaničkoga i živog. Isto tako, smijemo se svaki put kad neka osoba ostavlja na nas dojam neke stvari. Bergson navodi i postupke kojima se koristi komika: ponavljanje, obrat i

¹⁶ Sigmund Freud, *Dosjetka i njezin odnos prema nesvesnom*, Matica srpska, Beograd, 1976, str. 12.

¹⁷ Sigmund Freud, nav. djelo, str. 52.

¹⁸ Kad se na besmisleno pitanje odgovara na isto tako nemoguć način.

¹⁹ Sigmund Freud, nav. djelo, str. 122.

²⁰ Sigmund Freud, nav. djelo, str. 132.

²¹ Henri Bergson, *Smijeh*, Znanje, Zagreb, 1987, str. 10.

²² Henri Bergson, nav. djelo, str. 13.

ukršćavanje nizova.²³ Tim postupcima postiže se mehanizacija života. Komiku riječi Bergson razlaže na komiku koju jezik izražava i komiku koju jezik stvara. Nadalje, pravi razliku između duhovitoga i komičnog: *neku riječ nazivamo komičnom kada nas navodi da se smijemo onome tko je izgovara, a duhovitom kad se zbog nje smijemo nekom trećem ili sami sebi.*²⁴ Smijemo se i kada nešto skrene našu pažnju na vanjski izgled dok je bilo govora o unutarnjem životu neke osobe, i kad neki izraz shvaćamo u doslovnom smislu, a bio je izrečen u prenesenom. Bergson kaže da nas u pravilu nasmijavaju mane drugih ljudi, ali da im se ne smijemo zbog njihove nemoralnosti već zbog njihove nedruštvenosti.

Prema Vladimiru Proppu (1895–1970) rasprava o komici počinje izdvajanjem oblika smijeha. Posebnu pažnju posvećuje podrugljivom smijehu; samo je ta vrsta smijeha čvrsto povezana sa sferom komičnog.²⁵ Navodi kako je sveukupna satira zasnovana na podrugljivom smijehu. Čovjek može biti smiješan u svim svojim manifestacijama, a izuzetak je patnja. Smijeh se ostvaruje uz prisutnost dvaju čimbenika: objekta koji je smiješan i subjekta koji se smije. Samo se čovjek može smijati i biti smiješan, a životinje i predmeti mogu postati smiješni jedino ako podsjećaju na čovjeka. *Smijeh nastaje iznenadnim otkrivanjem nekog skrivenog nedostatka.* Propp kaže kako se smijemo kada fizički izgled čovjeka zaklanja njegov unutarnji smisao, komično može biti cijelo tijelo ili samo dio, npr. nos, brkovi i slično. Prema komici razlike smiješni su nam stranci, njihov govor i izgled, a o tome govori i Critchley. Smiješan je i čovjek koji nalikuje na životinju ili stvar. Satirički se mogu opisati i neke profesije, u takvim slučajevima djelatnost se prikazuje samo preko njezinih vanjskih manifestacija, čime se oduzima smisao njezinom sadržaju. Parodija, komično preuveličavanje i javno sramoćenje također su izvori smijeha. Smijeh izazivaju i glupost i laž. Da bi bila komična, laž mora biti sitna i ne smije izazvati tragične posljedice. Komični karakteri uvijek podrazumijevaju određeno preuveličavanje. Osim podrugljivog, Propp navodi i ostale vrste smijeha: dobroćudni, zlobni (cinični), vedri, obredni i raskalašeni smijeh.

Arthur Asa Berger (1933) ističe važnost humora te odbacuje misao o njegovoj trivijalnosti. Kaže kako je sposobnost usmjerenja smijeha prema određenim individualcima, skupinama, institucijama ili idejama oblik moći i može ga se iskoristiti u mnoge svrhe. U analizu humora uključuje sljedeće korake: 1. razdvajanje šale na komponente i izoliranje tehnika humora, 2.

²³ Npr. nesporazum ili isprepleteni niz iz sadašnjosti i niz iz prošlosti.

²⁴ Henri Bergson, nav. djelo, str. 70.

²⁵ Vladimir Propp, *Problemi komike i smeħa*, Nišro Dnevnik, Novi Sad, 1984, str. 28.

razlučivanje koje su tehnike primarne, a koje sekundarne.²⁶ Tehnike humora dijeli u četiri osnovne kategorije: jezik, logika, identitet i radnja. U tehnike jezika spadaju aluzija, pretjerivanje, uvreda, ironija, igra riječima, satira, sarkazam itd. U tehnike logike ubraja pogriješku, ponavljanje, analogiju, apsurdnost, slučajnost, a u tehnike identiteta karikaturu, oponašanje, grotesku, parodiju, stereotip... U tehnike radnje ubraja lov, brzinu i *slapstick*.²⁷

U knjizi *O humoru* Simon Critchley (1960) govori da *humor iznevjeruje naša očekivanja stvarajući novu zbiljnost* te da i Ciceron u *O govorniku* navodi da je *najpoznatija vrsta smiješnoga kada jedno očekujemo, a izgovori se nešto drugo*.²⁸ Nadalje, spominje tri teorije humora: teoriju superiornosti,²⁹ teoriju olakšanja³⁰ i teoriju inkongruentnosti.³¹ Humor, osim kao komično olakšanje, dovodi i do oslobađanja pa time mijenja situaciju u kojoj jesmo, a u odnosu na društvo može imati kritičku funkciju. Ipak napominje kako većina viceva služi za učvršćivanje društvenoga konsenzusa te ih tako možemo shvatiti kao *simptome društvenog potiskivanja*.³² Zadaću humora, kao i Bergson, vidi u osudi poroka, i to općih, a ne osobnih. S Bergsonom se slaže i u pripisivanju humora jedino ljudima, za njega je humor jedno od glavnih obilježja koje dijeli čovjeka od životinja te ga tako čini *ekscentričnim*.³³ U književnosti postoji mnogo primjera upotrebe životinjskih likova te *kada životinja postane čovjek, učinak je privlačno dobroćudan... No kada čovjek postane životinja, učinak je odvratn*.³⁴ Ono što nas nasmijava mijenjanje je uloga životinja i ljudi. Isto tako, tijelo je predmet velikog dijela humora. Critchley kaže kako humor djeluje *iskorištavajući jaz između fizičkog i metafizičkog načina postojanja*.³⁵ Humor je po njemu univerzalan pojam, ali je isto tako i lokaln, određen kontekstom te tako pripadnicima određene skupine daje osjećaj povezanosti i superiornosti. Critchley, kao i Bergson, ističe nužnost neosjetljivosti, odnosno određene hladnoće u komici. Posljednje poglavlje knjige *O humoru* Critchley je posvetio

²⁶ Arthur Asa Berger, *An Anatomy of Humor*, Transaction Publishers, New Brunswick – London, 1993, str. 17.

²⁷ Stil humora koji zahtijeva pretjeranu fizičku aktivnost, npr. ponavljano šamaranje ili bacanje pite u lice.

²⁸ Simon Critchley, *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007, str. 11.

²⁹ Smijeh zbog osjećaja superiornosti nad drugim ljudima, zbog iznenadnog blaženstva koje potječe od iznenadne predodžbe neke izvrsnosti u nama u usporedbi sa slabostima drugih.

³⁰ Smijeh kao oslobađanje zatomljene nervozne energije.

³¹ Humor proizlazi iz osjećaja nepodudarnosti onoga što znamo ili očekujemo s onim što se uistinu dogodi u vicu.

³² Simon Critchley, nav. djelo, str. 22.

³³ Ljudi su ekscentrični jer žive iznad ograničenja koja im je postavila priroda.

³⁴ Simon Critchley, nav. djelo, str. 41.

³⁵ Simon Critchley, nav. djelo, str. 49.

analizi Freudova članka iz 1927. godine *Der Humor*. Kaže kako je Freudova osnovna tvrdnja da u humoru postajemo smiješni samima sebi te da je humor u osnovi ismijavanje samog sebe. Nadalje govori o melankoliji i samospoznaji melankoličara te kako rascjep ega ne uzrokuje samo naizmjenične pojave melankolije i manije nego i humor. Prema Freudu, kaže Critchley, humor ima istu formalnu strukturu kao i depresija, ali zapravo djeluje kao antidepresiv, navodeći ego da samog sebe doživi smiješnim.

Salvatore Attardo (1962) govori o humoru iz lingvističke perspektive. Kao prvog koji je pokušao objasniti taksonomiju humora iz lingvističke perspektive navodi Cicerona koji je humor podijelio na verbalni i referencijalni, a kao tehniku razlučivanja odredio (ne)mogućnost prijevoda a da se ne izgubi šaljivost.³⁶ Ističe kako je humor različit ovisno o tome nalazi li se u narativnom tekstu ili razgovoru i ističe agresivnost humora.

Fadil Hadžić (1922–2011), govoreći o fenomenu komičnog, razlučuje njegova dva glavna zadatka – jedan je *higijenski*, on čisti našu dušu, a drugi je *obrambeni* jer nas štiti od životnih nevolja i društvene sile.³⁷ Po njemu je humor životna filozofija; optimistički pogled na svijet, ali dovoljno kritičan da se ne uspavamo. Satiru naziva *policijom humora*, ona kažnjava i ismijava bahatost, nasilnost, nemoralnost, licemjernost i sve ono što kvari ljudske odnose. Ironiju opisuje kao sumnjičavog izvidnika humora; kad izaziva smijeh, prešla je svoje granice. Postoje situacije koje nisu za šalu, njih humor izbjegava, ali ne i ironija. Vješt ironičar može izreći i klevetu bez straha da krši moralne norme društva.

Iako Freud pravi razliku između humora, komike i dosjetke, objašnjavajući kako su za dosjetku potrebne tri osobe da bi se ostvarilo uživanje, za komiku dvije, a humor se može manifestirati i unutar samo jedne osobe i mračniji je od komike, a Bergson razlikuje duhovitost kao smijanje samom sebi i komičnost kao smijanje drugoj osobi, u radu će pojmovi humora i komike biti korišteni kao isti.

³⁶ Salvatore Attardo, *Linguistic Theories of Humor*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1994, str. 28.

³⁷ Fadil Hadžić, *Anatomija smijeha*, V.B.Z., Zagreb, 1998, str. 8.

3. VID DOŠEN: »JEKA PLANINE KOJA NA PISME SATIRA I TAMBURAŠA SLAVONSKOGA ODJEKUJE I ODGOVARA«

Matko Peić stil Vida Došena opisuje kao stil starog baroka kombiniran s oznakama nadolazećeg pretklasicizma koji treba poslužiti kao moralni i estetski medij za zemaljsko i nebesko sređivanje Slavonije 18. stoljeća.³⁸ Stil je to nemilosrdan i agresivan te i sâm Došen objašnjava kako je Tamburaš slavonski pokazao da ima tvrdnu kožu pa zato igla koja ju treba probiti mora biti oštra: *Jekom planine Vid Došen krši i lomi tradicionalne zablude o Slavoniji, on svojim djelom analizira ondašnje pogubne gluposti i napade, raščičava sitne i krupne spletke, riše svojim djelom slavonski mentalitet, a očitim iskustvom i neospornim znanjem i općom kulturom šire zahvaća stanje duhova u ondašnjoj Slavoniji.*³⁹

Prema tome, u *Jeki planine* najočitija je kritička i satirička funkcija koju smijeh ima u odnosu na društvo. Smijeh teži korisnom cilju općeg usavršavanja. Došen brani Relkovićeve *Satira* i kritizira običaje potekle od Turaka koji škode slavonskom narodu:

*Roditeļa di kog kara
koji dite nagovara
majci majku da opsuje
i s turskim se smradom truje
kad nauči još iz mlada
rigat pogan svakog smrada.*⁴⁰

Bergson kaže da oponašati nekog znači istaknuti automatizam, a automatizacija života je uvijek komična. Tako Došen optužuje Tamburaša koji se usudio kritizirati *Satira* da neuspješno pokušava oponašati pisce bolje od sebe, uspoređujući ga sa šojkom:

*Takva mi se mudrost vidi
kao kada sojka slidi
mnoge tice, kada kriči,
al se po tom malo diči,
jer nit svoga glasa ima
nit tuđega pravo prima. (str. 28)*

³⁸ Matko Peić, *Barokni naturalizam Vida Došena*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, uredili Marijan Matković i Dragutin Tadijanović, JAZU, Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1981, str. 57.

³⁹ Pavle Blažek, *Zemlja u djelu Vida Došena*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, str. 43.

⁴⁰ *Djela Vida Došena*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXXIV, priredili Tomo Matić i Antun Djamić, JAZU, Zagreb, 1969, str. 17. Svi navodi iz pjesme bit će citirani po tome izdanju.

Nasmijavaju nas mane drugih ljudi. Došen odobrava Relkovićevu kritiku mana i poroka Slavonaca te osuđuje bludnost mladih ljudi na prelima i pirovima:

*Kori prelo i beside
gdi s divojkom momci side
i smrad bludni tamo bļuju
sebe smradno dok otruju.
Na pirove strošne viče
i gdikoju manu tiče,
što Slavonci neki čine,
želeć i to da ukine. (str. 18)*

Brojni su primjeri ironije. Namjeravano značenje ironičnog iskaza suprotno je od doslovnog značenja pa tako Došen govori:

*Nu slušajte sada, ļudi,
kako vojnik taj zaludi
da pisati on umide
i da mane korit smide,
a kriposti slavne uči
i ņi puku priporuči!
Nu ludosti koju veli
kad opliti grihe želi
i žile im izvaditi,
a kriposti posaditi
da puk slatki plod kriposti
more sebi brati dosti! (str. 18)*

Na ironičan se način kritizira i praznovjerje:

*Ne biše li vrlo lipo
virovaņe ono slipo
kad ciganka otvoraše,
lude žene kad varaše
slipe uzle zamećući,
za košuļu s koje svući,
lažuć sriću divojkami
od ņi svilu dok izmami,
lažuć mladi sriću čeda,
al ne dok joj novce ne da. (str. 19)*

Teoretičari humora (Propp, Bergson, Critchley) navode da je svaka usporedba i izjednačavanje čovjeka sa životinjom uspješna tehnika izazivanja smijeha. U *Jeki planine* česte su komične usporedbe kojima Došen prikazuje Tamburaševu zlobu i neuspjelost pokušaja ocrnjivanja *Satira* pa ga tako, među ostalim, uspoređuje s *psom*, *tupom tukom* i *magarčinom*:

*da nî sude brez nauka
kao orla tupa tuka
kad visoko leti gori,
nêg klokoćuć da obori.
I oni li to ne ljubî
uz tamburu štono trubi,
mutnim glasom kad klokoće
i oborit višeg hoće
kog je veća srušit muka
neg da sruši orla tuka. (str. 22)*

(...)
*On oružje i haļine
kog viteza od krajine
uže da mu bude slava,
kad kadno kožom lava
magarčina sebe odi
pak obisno revuć hodi
i lav strašni biti radi
za kraļevat nad zviradi. (str. 24)*

Došen ipak zaključuje kako Tamburaš *Satiru* samo podiže cijenu, a usporedbe sa životinjama nisu prikladne jer je on gori od svake:

*To i zviru u planini
vrlo malo koje čini
da od svoga jata zviru
ļuto rani i razdire. (str. 24)*

Komična je ljudska glupost, a osim nje, Tamburašu se pripisuje i ludost. Iščitava se Došenovo mišljenje da Tamburaš zapravo nije ni shvatio *Satira* i što je njime Relković htio pokazati. Navode se dva razloga za šišanje – zaredivanje i ludost:

*Dvi se znadu šišat glave:
prva zarad Božje slave,
sveštenici kano čine
kad se nîma perčin skine
i pod noge kad se hita*

*sa svom drugom slavom svita,
a druga se opet šiša
u kojoj se mozak smiša
i muća se u ņoj voda
da vrtoglav od ņe hóda. (str. 25)*

Došenova grubost i oštrina najviše dolaze do izražaja u pažljivo odabranim riječima i pojmovima koji djeluju šokantno. Takvu sklonost uočio je i Rafo Bogišić, navodeći da će Došen najviše upotrebljavati riječi kojima želi pokazati i upozoriti na svu strahotu životnog puta kojemu se želi suprotstaviti, dočaravajući tim riječima pun intenzitet odvratnosti. Preko kontrasta otvara se još jedna odlika Došenova stila:⁴¹ sva se svijetla i pozitivna strana slavonskog života oslikava u kontrastu s grijesima i manama pa pronalazimo kontraste mudrosti i ludosti, blatnoga i čistog, blata i zlata:

*da Tamburaš čistog blati,
blatom svitlost da ukine
da on blatom tamno sine. (str. 32)*

Isto tako, uočava se Došenova sklonost psovci. Rafo Bogišić navodi da je Došenu posebno draga riječ *smrad* i njoj srodne riječi; u *Jeki* se pojavljuju ukupno 35 puta. Ignacije Gavran nazivanje koga ili čega *smradom* svrstava u nebludne psovke i smatra ih blažim od bludnih, ali jednako štetnim.⁴² Česta upotreba riječi *smrad* u djelu povećava humoristični učinak:

*Smradni jezik kada pruže
da kriposnog ņim obruže,
što i ludim slipcem znano
biva da je to pogano,
nit mu veće slave dadu
neg se daje slava smradu
koji nije neg da smrdi,
da otruje i nagrđi. (str. 32)*

Budući da je prvi dio *Jeke* posvećen izrugivanju i kritiziranju Tamburaša i zaostalih Slavonaca, a drugi veličanju Relkovića i njegova *Satira*, najveći dio komike nalazi se u prvom dijelu. Došen se najviše služi ironijom i komičnim usporedbama. Cilj mu je omalovažiti Tamburaša i njegov napad na Relkovića te izvesti Slavonce na pravi put.

⁴¹ Nataša Dinić, *Leksik i frazeologija Došenove Jeki planine*, Književna revija, 36, Osijek, 1996, str. 238.

⁴² Ignacije Gavran, *Bludna psovka*, Udruženje katoličkih svećenika NR BiH, Sarajevo, 1962, str. 15.

4. VID DOŠEN: »ZAKLJUČENJE POSLANICE POPU JOVANU«

Došenov je stil pun oštine i gorčine, bijesa i karikature, stil netrpeljiv i žestok, otvoren i nesmiljen, stil pun psovke i napada s bespoštednim naturalističkim slikama. Rafo Bogišić opisuje odnos Došena i ljudi koje opisuje kao odnos nerazumijevanja: to nije objektivni odnos analize ili želje za poznavanjem nego je odnos već gotovih koncepcija u kojemu ima stanovite mržnje, odnosno naglašene odbojnosti.⁴³

Pjesma *Zaključenje poslanice popu Jovanu* proizišla je iz loših odnosa između popa Jovana i Vida Došena. Prema Bergsonu smijeh mora imati društveno značenje, odnosno kritičku funkciju u odnosu na društvo. Došen je usmjerio smijeh prema popu Jovanu kao kaznu za njegovo loše ponašanje.⁴⁴ Sposobnost usmjeravanja smijeha prema određenoj osobi u svrhu ponižavanja ili bilo koju drugu svrhu svojevrsan je oblik moći, navodi Berger. Dionizije Švigelj govori kako se tu radi o epistolarnom humoru na samom rubu pamfleta: *nije li ružna riječ o prijatelju, često ponavljana u širem društvu, na javnom mjestu – drugo do izdaja prijateljstva?*⁴⁵ Nadalje, opisuje Došena kao manje šaljivog, a više revoltiranog; prividno je objektivan, a opet drzak bez predrasuda, ali zato s jasnim izrazima antipatija. Ističe kako je njegova satira *jedinstvena poslanica u cjelokupnoj književnosti stare Slavonije. Oštirija nije dosad nije pronađena, što je vjerojatno i bilo uzrokom da je ni Matić nije imao hrabrosti uvrstiti u Djela Vida Došena.*⁴⁶

Bergson govori o komičnim porocima i smijehu kao društvenoj gesti koja suzbija ekscentričnosti:

*Nit za drugo išto mári,
Neg se líni i kurvári.*⁴⁷

⁴³ Rafo Bogišić, *Neka obilježja stila Vida Došena*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, str. 28.

⁴⁴ Pop Jovan je uvrijedio Vida Došen neukusnom šalom koja je uključivala aluzije na Došenov prisniji odnos s kuharicom.

⁴⁵ Dionizije Švigelj, *Prilog Vida Došena epistolarnom humoru i satiri stare Slavonije*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, str. 63.

⁴⁶ Dionizije Švigelj, nav. djelo, str. 72.

⁴⁷ Josip Bratulić, *Poslanica iz galantnog stoljeća: zaključenje poslanice popu Jovanu pisane od Vida Došena*, Gordogan, god. 8, broj 22, Zagreb, 1986, str. 163. Svi navodi iz pjesme bit će citirani po tome izdanju.

Kao što je već spomenuto, ruglo kojemu je izvrnut pop Jovan kazna je za nedolično ponašanje i ismijavanje Vida Došena; naglasak je na Jovanovu razvratu i razvratu njegove djece. Došen nije kaznio samo popa Jovana već i njegovu ženu te djecu što pokazuje koliko su Došena uvrijedila Jovanova podbadanja. Izrazitost Došenove satire, navodi Švagelj, leži u crtanju najintimnijih i najsitnijih pojedinosti. U pjesmi se oštro osuđuju mane, slike su groteskne i hiperbolizirane:

*Jer u ove trule fulje
Nema suknje ni košulje.
Osim nješto smradnih krpa
Al u svakoj uši hrpa,
A đerdan joj oko vrata
Jest lopata gadnog blata. (str. 163)*

U oslikavanju Poše, Jovanove žene, kritizira se ne samo razvratnost nego i nedostatak osobne higijene:

*U lice joj smrad uraste
Po nosu su smradne kraste.
Pero mi se dalje méte,
Crne ruke, pukle pète. (str. 163)*

Komična je svaka sporedna radnja koja skreće pažnju na izvanjski izgled osobe kad je riječ o njezinu unutarnjem životu. U pjesmi se često preusmjerava pažnja s postupaka na izgled likova te na taj način Došen dvostruko kritizira – dušu i tijelo. Ipak je najokrutniji u opisu samog popa Jovana. Komična upotreba životinjsko-ljudskog spoja pridonosi daljnjem izrugivanju popa Jovana – i *krava il kobil*a bi ga se sramile:

*Al premda si s Pošom stidan
Ti ni takve nisi vridan!
Da bi krava il kobil,
Zaručnica tvoja bila,
Znaj i njih bi stid baš bio,
Što si jih ti obljudio:
Jerbo sama tvoja brada
Ima više gadnog smrada,
Nego krava il kobil
Pod repom bi nosit htila! (str. 163)*

Komično je tijelo koje odnosi prevagu nad dušom. Postupci popa Jovana su komični jer njima ne vlada razum već tjelesni nagoni:

*Čujem nigdi da na piru,
Nije htio bit na miru,
Već on pipa stidnu mládu
I nateza nju za brádu. (str. 167)*

Osim *moralne* kazne koju dobiva od Došena i društva, Jovan je kažnjen za svoje ponašanje i na samom piru:

*Al jogunast neki Šóko
kada uze tò na oko,
Za osvetit vridnu mládu
Lati popa mog za brádu,
Na njeg bàci ruke tvrde
Popo kano parip prde,
I skoči mu kost u vrátu. (str. 167)*

Osim popa Jovana za nedolično ponašanje optužene su i njegove kćeri. Parafrazira se pjesma koju pjeva Jovanova kći Marija – u pjesmi moli majku da joj pošalje što više muškaraca kako bi utažili njezinu seksualnu želju:

*Popivaše: Jao mama!
Izgori mi crna jama,
Šalji mama popa Kóju
Neka trni jamu moju,
I šalji mi protopopa
Neka moju jamu kopa.
Još đakone skupi mlade,
Nek o mojoj jami ráde:
Nek nalegnu i nasrnu,
I nek u njoj vatru trnu. (str. 164)*

Citiran je tek početak pjesme, a poslije se detaljnije opisuju Marijini zahtjevi. S opisima se ulazi u sferu opscenosti i time jača komičnost pjesme:

*Istina je mogu reći
Što je deblji ili veći
Da mi ništa tò ne škodi
Nego bolje jošter godi. (str. 165)*

Došenove riječi i osuda popa Jovana su žestoke i pretjerane te se u nekoliko navrata i sâm Došen zaustavi i pokaže svijest o izražavanju, međutim njegova osuda čak i tim riječima još uvijek je usmjerena prema popu i njegovoj obitelji:

*Sad ne mogu pisat više,
Što pivano onda biše:
Jer poštenje slušat ne dá
A od straha pamet predà.* (str. 166)

*Pero mi se dalje méte,
Crne ruke, pukle pète:
Da ispizat nije moći
Niti ruglu na kraj doći.* (str. 163)

Ironično, Došen isključuje mogućnost svoje krivnje; on je samo, po njegovu mišljenju, prenio stvarnost na papir.

Bergson kaže da nas nasmijavaju mane drugih ljudi pod uvjetom da ne izazivaju emocije – ako neka mana izazove suosjećanje, strah ili slično više ne može izazvati smijeh. Mane popa Jovana i njegove obitelji nasmijavaju nas upravo zbog odsutnosti emocija, pop Jovan nije osoba s kojom se može suosjećati i zbog toga je komičan. Smijanjem na račun popa Jovana mi se ne smijemo samom popu, smijemo se razvratnosti, nemoralu, lošem odgoju djece, nehigijeni... Pjesma nije samo vid osvete usmjerene prema popu Jovanu već i opća osuda mana i poroka koje mu se pripisuju. Došenovo moraliziranje ima za svrhu popraviti društvo, natjerati ga da uvidi koji je loš put kako bi krenuli drugim i izbjegli sramotu koju je doživio pop Jovan. Nadalje, u smijehu nema blagonaklonosti, funkcija smijeha je da zaplaši ponižavanjem, a to je upravo ono što čini pjesma popu Jovan.

Bergson spominje pojam *potpuno komične osobe* i kaže da bi potpuno komična osoba morala biti: *duboka, da bi komediju stalno opskrbljivala hranom, a ipak površna, da ostane u tonu komedije, nevidljiva za onog kome pripada, jer je komično nesvjesno, vidljiva svima ostalima, da bi izazvala opći smijeh, vrlo popustljiva prema sebi, da bi se pokazala bez sustezanja, neugodna za druge, da bi je kaznili bez milosti, odmah popravljiva, da naš smijeh ne bi bio uzaludan, sigurna da će se opet pojaviti u novim oblicima, da bi smijeh uvijek imao posla, neodvojiva od društvenog života, iako za društvo nepodnošljiva.*⁴⁸ Pop Jovan se svojim

⁴⁸ Henri Bergson, nav. djelo, str. 110.

ponašanjem gotovo posve uklapa u opis potpuno komične osobe. Dovoljno je površna ličnost nesvjesna neprimjerenog ponašanja, popustljiv je prema sebi, u šalama neugodan za druge i lako ga je kazniti smijehom.

Prema Freudu smijemo se prevelikom utrošku energije na tjelesne radnje, a premalom na duševne. Smijeh je tada izraz naše nadmoći, a o tome govori i Critchley kad spominje teoriju superiornosti u humoru i smijeha zbog osjećaja superiornost nad drugim ljudima. Iz cijele se pjesme iščitava kako pop Jovan ne mari za duševne vrijednosti te mnogo truda i vremena ulaže u ispunjavanje svojih tjelesnih potreba. Pjesma kritizira i vladiku koji je pohlepan i bludan kao i pop Jovan. Vladiki zapravo ne smeta Jovanovo ponašanje ukoliko mu donosi darove i podmićuje ga:

*Što jebava, te ne kráde?
Pak pošteno da ukrade
I da meni dio dáde;
Od davna bi proto bio
I vladanje zadobio,
Da lupeže ón upravlja,
I njihove krađe spravlja. (str. 168)*

O jačini Došenova napada svjedoče i brojne psovke koje pronalazimo u pjesmi. Ignacije Gavran dijeli psovke na bludne i nebludne, a obje vrste pronalazimo u pjesmi:

*A on hoće, pas crvivi,
Da o samoj pički živi.
Oh jebem ga u guzicu,
Jebem majku, ženu, dicu,
Kolino mu čak deveto
Jeb'lo tilo moje sveto! (str. 168.)*

Vid Došen oštar je u osudi popa Jovana, koristi grube riječi te na nišan uzima njegovu obitelj. Sklon je hiperbolizaciji i pretjerivanju, a humor u pjesmi ima osobine naturalizma: vulgaran je i taman, a Jovana prikazuje kao biće podložno nagonima i temperamentu.

5. ANTUN IVANOŠIĆ: »SLIČNORIČNI NATPIS GROBA ZVEKANOVOGA«

Tomo Matić govori kako Zvekan nije fiktivna ličnost, izmišljena da bude nišan napada namijenjenim zapravo franjevačkom redu, nego je Zvekan bio stvarna osoba: franjevac koji je u drugoj polovici 18. stoljeća živio u Slavoniji. Jednom je u društvu zadirkivao župnika Ivanošića koji mu je pred svima obećao da će se osvetiti i spjevati o njemu pjesmu zbog koje mu više neće pasti na pamet zadirkivati ga. Zvekan je šalu primio kao šalu i sâm prepisivao pjesmu i prijepise razasijlao u druge franjevačke samostane.⁴⁹ Helena Sablić-Tomić ističe da pjesmu treba čitati ne kao antimonašku literaturu nego kao osobnu rugalicu.⁵⁰

Bergson govori o komičnim porocima i manama, o smijehu kao vrsti društvene geste koja teži cilju općeg usavršavanja. Zvekan se ne uklapa u okolinu kojoj pripada i smijeh je kazna za njegovo ponašanje. Osim Ivanošića, Zvekana izruguju i ostali fratri te prave s njim *prdačinu*:

*Treći opet vele:
Fratri, brate, žele
da podagra pusta
sapne ti ta usta,
da jezik u nemoći
tebe već nauči,
da ne mlatiš š njime
baš u svako vrime.⁵¹*

Ideja o prerušavanju ima moć da nas nasmije i svako će prerušavanje postati smiješno. Tako vrag nagovara Zvekana da skine mantiju i ode se provoditi, nagovara ga na grijeh uz obećanje da će se u starosti i bolesti moći pokajati i spasiti svoju *dušicu*:

*Idi dakle, idi,
tu zalud ne sidi,
već uz gajdu malu
sprovodi si šalu;
kô babe ne čuči
kraj peći drščući
u tomu budžaku
brez sviće u mraku,*

⁴⁹ Tomo Matić, *Autor pjesme »Sličnorični natpis groba Zvekanovoga«*, str. 200–201.

⁵⁰ Helena Sablić-Tomić, *Pučki smijeh Ivanošićeva Zvekana*, Književna revija, 36, Osijek, 1996, str. 198.

⁵¹ *Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 19, priredio Rafo Bogišić, Matica hrvatska, Zagreb, 1973, str. 213. Svi navodi iz pjesme bit će citirani po tome izdanju.

*već mantiju svuci
ili bar zasuci,
Doru dva-tri puta
ošin ispod skuta. (str. 211)*

Komičan prizor dobiva se ako se obrne situacija i zamijene uloge (npr. prevareni varalica). Vrag prevari Zvekana, a Zvekan mu se osveti ispovijedanjem i tako prevari njega. Zvekana vrag *tenta* i govori mu kako će u starosti moći učiniti pokoru za grijeh. Međutim, Zvekan se ni pod stare dane nije smirio te za to krivi vraga. Kako bi prevario vraga i spasio dušu, Zvekan se pred smrt ispovijeda i tako uspije otjerati vraga od sebe:

*Čujder sada, vraže,
što ti Zvekan kaže:
ti privari mene
a Zvekan će tebe.
(...)
Deder, oče Stanko,
sidi ovde malko
pak poslušaj prije
nego umrem, grije,
koje ću ti kazat
pravo, neću lagat.
(...)
Onda Bog pristupi,
a vražić odstupi. (str. 214)*

Bergson govori o smijehu kao specifičnom lijeku protiv taštine. Taština jedva da je porok, a ipak se svi poroci vrte oko nje i nastoje, postajući rafiniraniji, biti sredstvo da se ona zadovolji. Ne vjeruje kako ima površnije niti dublje mane; *rane koje joj zadaju nisu nikada naročito ozbiljne, a ipak neće zacijeliti.*⁵² U nagovaranju Zvekana na grijeh vrag apelira na njegovu taštinu, a i Zvekan govori o sebi kao o junaku:

*Lijep si jošter dosta
takvoga će gosta
rada vidit Mara
kô svog gospodara;
i snašica Dora
ona činit mora,
što joj rekne Mara
gazdarica stara. (str. 211)
(...)*

⁵² Henri Bergson, nav. djelo, str. 111.

*Idi s moga vrata,
podagro nevirna,
koja ne daš mira
meni siromaku,
fratru i junaku!* (str. 213)

Pravi humor uvijek sadržava samoironiju – predmet smijeha je subjekt koji se smije, kaže Critchley. Zvekan je svjestan da je smiješan u svome veselju i ludovanju, ali ipak nastavlja s porocima:

*Poslušaj vruga,
moja braćo draga,
pojde činit tako
po se naopako,
pojde vesel biti,
sve brez mire piti
vino i rakiju,
šljivovicu staru;
pojde se mamiti,
po selu klatiti,
uz gajde igrati
i šale zbijati,
ijuju vikati,
sa šokci pivati,
obnoć ne spavati,
nego ludovati.* (str. 212)

Dunja Fališevac ističe kako se čitajući pjesmu ne smijemo Zvekanu već se smijemo zajedno s njim: *Fra Zvekan je lik koji je ne samo smiješan, nego – zbog svoje bistrine, spremnosti da se uhvati s vragom u koštac, kao da je vrag neprijatelj iz susjedstva, zbog realističnog stava prema životu i smrti – i duhovit i humorističan lik.*⁵³

Tijelo je predmet velikog dijela humora, a komedija tijela najočitija je i najgrublje prikazana u skatološkom humoru:

*I to jošte lako
pio sam kojekako
al kad jednom dojde
pak mi vrdljat pojde
s kristirom otraga*

⁵³ Dunja Fališevac, *Peckave i kojekakve zgone Marunka Mlječanina i fra Zvekana*, u: *Smiješno i ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1995, str. 63.

*eto, brate, vraga,
jerbot civ nikakvu
tanku a pojaku
ostrag turat poče
da, mlim, oči skoče. (str. 210)*

Berger je podijelio tehnike humora u četiri kategorije: jezik, logika, identitet i radnja, a igra riječima spada u jezičnu kategoriju:

*Jer iz apateke
sladke perndreke
i malempi flores
daše mi doctores
da u kašlja vrime
poslužim se s time. (str. 210)*

Komičan je onaj koji, u usporedbi s nama, troši suviše energije na tjelesne radnje, a premalo na duševne. Zvekan provodi vrijeme zbijajući šale, pjevajući i plešući umjesto, kako dolikuje fratra, u molitvi i miru – time stvara sliku o sebi kao o komičnoj osobi. Da je Zvekan bio bilo što drugo osim fratra bio bi smatran običnim veseljakom, čovjekom koji zna uživati u životu, ali njegova pozicija fratra čini ga komičnim. Na kraju pjesme Zvekan misli da će umrijeti i oprašta se s ostalim fratrima. Oproštaj bi trebao biti svečan i dirljiv, a Zvekan ga parodira i čini komičnim:

*Stanko, mili brate,
ostavljam ti sate,
jer si me dvorio,
Bog ti nasporio!
A moj fini šešir
lajku, koji nokšir
jest mi iznosio
i smrad podnosio,
podaj, bar nek znade
šešir da imade. (str. 215)*

Freud objašnjava kako procesi rada sna naliče procesu stvaranja dosjetke. Stanje sna je, prema Bergsonu, normalno stanje duha koje u svemu oponaša ludilo, a komična besmislica iste je prirode kao i ona u snovima. Na kraju pjesme Zvekan se budi iz sna i na čitateljima je da prosude jesu li njegove dogodovštine s vragom istina ili proizvod u san uljuljanog uma. Prema tome, pjesma bi se mogla tumačiti kao produljena dosjetka:

*Nato se probudi.
Sada, brate, sudi,
hoće l' bit istina
ili prdačina.
Zbogom! (str. 215)*

Humorističnost *Sličnoričnog natpisa groba Zvekanovoga* proizlazi iz činjenice da unatoč sumornoj temi – prolaznosti ljudskog života – Zvekan uspijeva sagledati i doživjeti sebe i svijet kao šalu.

6. JOSIP STJEPAN RELKOVIĆ: »ČESTITANJE GODOVNO«

Pjesma *Čestitanje godovno* satirički je prikaz običaja čestitanja u kojemu su najvažniji hrana i piće postavljeni na stolu. Ismijava se *običaj koji se, unatoč svijesti o njegovoj ekonomskoj pogubnosti, uporno zadržava*.⁵⁴

Smijeh je vrsta društvene geste koja suzbija ekscentričnosti i ne ovisi o čistoj estetici jer teži korisnom cilju općeg usavršavanja. Naime, budući da društvo ne trpi različitosti, osobe koje se ne uklapaju ili su loše za društvo bivaju ismijane kako bi se popravile i uklopile. Očita je kritika običaja u kojemu se cijeni hrana i piće više nego namjera čestitanja, a smijeh je tu da kazni krivce. Pod maskom humora može se kritizirati, a cilj je promjena društva ili barem promjena pogleda na određene pojave u društvu. Ipak, kritička zadaća humora nije puka zloba ili sprdnja nego osuda poroka koji su opći, a ne osobni.

Kada se govori o ceremonijama i običajima podrazumijeva se određen stupanj automatizma i postojanje formule postupanja ili izražavanja. U takvim slučajevima humor počinje čim se nešto promijeni i odudara od uobičajenog izraza. Čin čestitanja morao bi biti svečan; komičan je preokret visokog tona u niski i izrugivanje običaja čestitanja spominjanjem količine ponuđene hrane i pića kao mjerila vrijednosti domaćina:

*Sto dobara tebi želim,
kako mislim, tako velim,
godinica punu vriću
ti poživi, mlogu sriću,
zdravje, mir i blagoslova
žele tebi ova slova.
Dobra jeste ondi Ana,
gdi se peku dva purana
mlado jahe i praščići,
srnetina i pilići.*⁵⁵

Miješanje hrane kao niske ljudske potrebe s duhovnim uzdizanjem i blaženstvom svečanog dana izaziva smijeh i porugu:

⁵⁴ Milovan Tatarin, *Trpezarijske svečanosti u slavonskoj književnosti 18. stoljeća*, u: Dani Hvarškoga kazališta 31 (Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug, Zagreb – Split, 2005, str. 140.

⁵⁵ Tomo Matić, *Nepoznata pjesma Josipa Stjepana Relkovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 24, Zagreb, 1953, str. 95. Svi citati iz pjesme bit će navedeni po tome izdanju.

*Daj mira, znam ja za šalu!
Hajde, dajmo Bogu falu,
leturgiju hajde slušat,
zatim ćemo flaše rušat. (str. 94)*

*Ovi jeste blaženi dan,
kad se jide pečen puran
i hardovi kad se sušu,
tad veselo gosti pušu. (str. 92)*

Djelotvornost zbijanja šala na račun vanjskog izgleda čovjeka pokazuje broj strofa posvećenih izgledu jednog od čestitara. Klimbokova gojaznost svrstava ga u komičnu kategoriju ljudi kojima je vlastito tijelo na smetnju. Propp govori da pojedini dijelovi tijela mogu biti komični, a kod Klimboka naglasak je stavljen na trbuh:

*On se diže na divane,
da iznosi čestitañe,
na noge se svoje meće,
kladurinu jedva kreće.
Na kapiju ići mora,
jer su vrata uskog stvora.
Trbušina naprid pliva,
a ostrag se izkašljiva:
uski puti, tisan sokak,
po teani meće korak.
Kano ološ širom ide;
kad na misto on već pride,
kapija se tu otvara,
da on vrata ne obara. (str. 93)*

Klimbok je čovjek zastrašujuće vanjštine, jak i debeo, svojom pojavom izaziva koliko strah toliko i komičan učinak, a njegov izgled opisuje se u čak devet strofa. Ti stihovi svjedoče o neprirodnosti i *rastresenosti* tijela.

O humoru i tjelesnosti Simon Critchley kaže sljedeće: *ako je tijelo ono što se vraća u humoru, onda je prdac i zvučna i olfaktorna najava neizbježnog povratka tijela.*⁵⁶ Ispuštanje plinova svojevrsan je tabu; činjenica je da meteorizam izaziva smijeh ili barem podsmijeh, s razlogom ili ne. Korištenje glagola *hukanja* i (stražnjeg) *iskašljavanja* u opisivanju ispuštanja plinova povećava komičnost radnje:

⁵⁶ Simon Critchley, nav. djelo, str. 53.

*Trbušina naprid pliva,
a ostrag se izkašljiva.
(...)
po gañku se silom vuče,
i sprid i strag ružno huče. (str. 93)*

Osim Klimbokova izgleda nasmijavaju nas i njegove kretnje. Debljina mu otežava pokrete i čini ga komičnim:

*Na skaline on se peñe,
od vrućine teško steñe,
po gañku se silom vuče,
i sprid i strag ružno huče. (str. 93)*

Pjesnik oko središnje ličnosti raspoređuje druge, s istim općim karakteristikama, koje će prema njoj gravitirati, pa tako Klimbok nije jedini čestitar koji je došao proslaviti gôd samo zbog hrane i pića. Svi gosti u pjesmi spominju se samo u korelaciji s određenom vrstom hrane. I domaćica Ana svjesna je apetita gostiju i nudi ih svime i svačime te na podrugljiv način ogoljuje njihovu proždrljivost:

*Sladka kumo, zapovidaj,
ti na goste ne pogledaj,
veće lati batačinu,
guļi, oči da t' izginu. (str. 97)*

Prema Critchleyjevoj teoriji superiornosti, smijemo se zbog osjećaja nadmoći nad drugim ljudima. Smijemo se Klimboku i ostalim gostima zbog njihove proždrljivosti misleći da smo iznad njih. Bez imalo ustručavanja Klimbok ispituje domaćicu Anu o hrani i piću, ne skrivajući namjeru da se na čestitanju dobro napije, najede i proveseli:

*Dobro je to, ali kaži,
moj želudac što sad traži:
hoće l' biti lustig danas
i kako se piše za nas? (str. 94)*

Žalac ismijavanja često je usmjeren prema ljudima koji nisu poput nas, koji su nam nepoznati i strani. Iz toga proizlazi da je i šala na račun stranaca prirodna. Upotreba njemačkog jezika

pridonosi humoru, jer ako se vodimo tvrdnjom da su stranci smiješni, onda je i upletanje stranog jezika smiješno:

*Frau nachperin, nemen s' Pisl:
evo tebi čitav šisl
pak izbiraj što ti voļa,
al purica jest najboļa. (str. 97)
(...)
Komšo Jovo, varum so štil?
Ne brini se evo tvoj dil. (str. 98.)*

Upotreba metafora i izraza pretjerivanja povezanih uz jelo isto tako pridonosi humoru u pjesmi:

*uzmi dobre ladnetine,
tvoj želudac nek ne gine.
(...)
uzmi, sestro, ti želudca,
da ti petna žila puca. (str. 96)
(...)
evo tebi od oroza
vrat žilavi, nek se voza. (str. 97)*

Kao sredstvo proizvodnje komičnog Freud navodi karikiranje. Lik Klimboka opisan je kao neka vrsta debelog diva koji izaziva strah kod svih koji ga sretnu:

*Kano bubań trbuh nosi,
sve prid sobom širom kosi.
Strašnu nogu kad podigne,
pod nime se zemļa prigne.
Stope ima ko šapaje,
tko ga vidi, strah zadaje. (str. 92)*

U *Čestitanju godovnom* žalac ismijavanja usmjeren je prema porocima kao što su pretjerivanje u jelu i piću te rasipnost. Sukladno tome, glavni lik pjesme opisan je kao ogroman čovjek čime se ulazi u sferu tjelesnosti i izrugivanja tijela, a izrečena je i kritika običaja.

7. ANTUN JOSIP TURKOVIĆ: »ZECA PRIPONIZNA TUŽBA«

Komedija počinje, prema Bergsonu, kad nas ličnost drugog prestane zanimati. Neosjetljivost je simptom koji prati smijeh i smijeh nema većeg neprijatelja od emocije. Kako bismo zaista uživali u smijehu moramo zaboraviti na žalost ili suosjećanje koje bi objekt smijeha mogao izazvati u nama. Smijati se zecu znači isključiti emocije, odnosno empatiju, a na to nas navodi i sâm autor na početku pjesme:

*Uvike u brigi biti
moro bi čovik luditi,
daj kadšto brigi veselja,
tako mudri Kato velja.⁵⁷*

Pretjerana uplašenost zeca, iako po svemu sudeći opravdana, čini ga prepokretljivim, njegove pokrete automatskim, mehaničkim, a upravo to *isprepletanje mehaničkog i živog* je komično:

*Jur uplašen tako stojim
Da se već i miša bojim;
Šušne l' grana taki terčim
I sam ne znam kud poterčim. (str. 176)*

Komedija posebnu pažnju usmjerava na geste; ona se otme, automatska je:

*Nit u repu, ko lav ima,
U udimu nit drugima
Jakost kakvu ja osićam,
Ušima što samo micam. (str. 176)*

Zamišljamo zeca kako automatski miče uši na svaki šum, ta radnja se ponavlja i time je još smješnija jer je ponavljanje tehnika stvaranja komike. O komici pokreta govori i Freud – smijemo se *prevelikom ili premalom utrošku energije*,⁵⁸ odnosno smijemo se kad netko troši više fizičke energije negoli bismo mi uložili u istu radnju, kao što se smijemo i kad netko troši manje psihičke energije negoli mi za istu radnju. Zečeva plašljivost tjera ga da koristi previše pokreta te ih koristi prečesto.

⁵⁷ Josip Bösendorfer, *Antuna Josipa Turkovića »Zeca pripionizna tužba«*, str. 175. Svi navodi iz pjesme bit će citirani po tome izdanju.

⁵⁸ Sigmund Freud, nav. djelo, str. 75.

U pjesmi komični učinak raste upotrebom usporedbi zeca s ostalim životinjama koje, po njegovu mišljenju, imaju više tjelesnih predispozicija za opstanak negoli on. Isto tako, osoba kojoj je vlastito tijelo na smetnju izaziva u drugima smijeh zbog neuklopljenosti:

*Aspiš jeste mala zmija
Očma truje i ubija.
Ja, istina, oči imam,
Al se š njima branit ne znam. (str. 177)*
(...)
*Sam elefant nosom pije
I s gubicom kermak rije:
Moj nos plosnat i lip dosta,
Al po njemu ja ne osta! (str. 177)*
(...)
*S kljunom jastreb kud udari
Ondi bolnu ranu spravi,
Mojim nosom kad udarim,
Al ga mekog tad i ranim. (str. 176)*

Kao što znamo, tijelo je predmet velikog dijela humora. Personificirani zec se, kao i čovjek, može subjektivno udaljiti od svog tijela i zauzeti neku vrstu kritičkog položaja u odnosu na njega. Critchley govori da se *humor događa u jazu između toga što tijelo imamo i jesmo tijelo.*⁵⁹

Zec je smiješan u usporedbama s ostalim životinjama i jer do izražaja dolazi njegova ljubomora koja u potonjim stihovima poprima notu ironične komičnosti; naime, ljubomoran je na to što se jarčeva i svinjska glava peku, a njegova ne:

*Jarčeva se glava peče,
Glavu moju nitko ne će;
Ona skupo se prodaje,
Al za moju svi ne mare.
Kad me za čast pripravljaju,
Glavu moju odsicaju;
Prasetovu razno peku,
Da dobiju kožu perhku. (str. 176)*

Critchley govori o teoriji superiornosti u humoru: *Smijemo se zbog osjećaja superiornosti nad drugim ljudima, zbog iznenadna blaženstva koje potječe od iznenadne predodžbe neke*

⁵⁹ Simon Critchley, nav. djelo, str. 50.

*izvrnosti u nama i to usporedbom sa slabostima drugih.*⁶⁰ Po toj teoriji, antropomorfiziranom zecu smijemo se jer se osjećamo nadmoćnijima, a njega smatramo slabim. Freud, s druge strane, govori o *nadmoćnom spoljašnjem svetu*⁶¹ – zečeva slabost jest komična, ali u istoj situaciji cijela stvar bila bi nam mučna. I sâm zec svjestan je svoje slabosti što se posebno ističe u sljedećim stihovima:

*Za hervanje stvorit nisam
Niti boj bit sposoban sam,
Jerbo slab i mazan stojim
I zato se svakog bojim. (str. 176)*

Osim slabosti, zec je svjestan i svoje komičnosti, a u tome leži frojdovsko shvaćanje humora – humor se sastoji u doživljavanju samog sebe smiješnim i okretanjem humora protiv sebe. Usporedbom svojih mana s vrlinama drugih životinja zec postiže upravo to. Isto tako, zec je svjestan i komičnosti situacije u koju ga je njegova tjelesna slabost dovela:

*I kad mu se vidi vrime,
Tad me s ražnja doli skine
Pak me šalje on k astalu
Ja bi reko, ko za šalu (str. 179)*

U pjesmi se pronalaze i primjeri ironije. Hadžić ironiju karakterizira kao dvosmislenu, sumnjičavu, višeslojnu, podrugljivu i sumornu, a upravo takva je i u pjesmi. Zec se žali kako ga nose za mito da *isprose nepravicu*, a njemu su učinili najveću nepravdu:

*Na pijacu me kupuju
Nepravicu sa mnom kuju,
Kad me kome za mit nose
Nepravicu da isprose. (str. 178)*

Čak ni redovnici nemaju milosti prema jadnom zecu i njegovim mukama:

*Purgeri, zecu, vojnici
Smilujte se redovnici,
O bar da se ti potfate,
Al i oni me rad late. (str. 178)*

⁶⁰ Simon Critchley, nav. djelo, str. 13.

⁶¹ Sigmund Freud, nav. djelo, str. 202.

Sljedećim stihovima zec propituje tko je zapravo u cijeloj priči pravi nesretnik, a tko se, prema zecu, bezrazložno takvim smatra:

*Neka samo priko puta
Preterčim, nu
motri suda?
Za nesrićne derže sebe
Jer u koli nejma mene? (str. 176)*

U pjesmi je naglašena komika pokreta i tijela, a najizraženiji postupci komike su ironija i komična usporedba. Pjesma je to kojoj je svrha zabaviti i nema velike satiričke tendencije.

8. ADAM FILIPOVIĆ: »RAZGOVOR PRIPROSTI ILITI VRTLAR S POVRTALJEM SE RAZGOVARA«

Razgovor priprosti prvo je Filipovićevo originalno djelo, ponajprije (je) praktično, namijenjeno pismenim čitateljima niže obrazovne razine, ono je po idejama koje zastupa fiziokratsko, oblikovano na temeljima racionalističke filozofije, uvelike – premda mu je autor duhovnik – rasterećeno teološkoga nauka, djelo u kojemu se spretno miri religiozno i svjetovno, pri čemu se ipak više inzistira na potonjem. U njemu se, čak štoviše, promiče jedno u svemu demokratsko stajalište o nacionalnoj trpeljivosti, ideje o jednakosti, toleranciji i humanosti.⁶²

Razgovor se odvija između vrtlara, vrtlarova sina ili komšije s pojedinim povrćem; vrtlar prigovara povrću ili ga hvali, a povrće odgovara i brani se. U odgovorima povrća pronalaze se moralne pouke, savjeti i naputci za bolji život, često u obliku šale. I Vladoje Dukat navodi kako pisac zna biti i šaljiv, ali u prvom je redu propovjednik i učitelj svoga naroda, i kao takav oštar i ozbiljan pa mu zato i humor ubrzo prelazi u satiru i sarkazam. Filipović teži prosvijetliti čovjeka, a tome, na neki način, teži i humor općenito. Humor uvijek ima kritičku funkciju u odnosu na društvo; prema Bergsonu, on suzbija ekscentričnosti i teži korisnom cilju općeg usavršavanja. Tako su u djelu ismijani poroci i mane ljudi sa svrhom popravljanja onodobnoga slavonskog društva. Kudi se, među ostalim, sebičnost, licemjernost, pijanstvo, svadljivost, hvalisavost, psovanje, lakomost i glupost. Isto tako, u tome se iščitava i satiričnost djela; radi se o kritici i osudi određenih obrazaca ponašanja ljudi. Kao posebno komična mana ističe se hvalisavost; Filipović koristi usporedbu pčele i kokoši kako bi naglasio komičnost hvalisavih ljudi:

*Pčela tri hiljade pčela snesti znade,
i ne kaže nikom kano kokoš s vikom.
(...)
Kokoš snese jaje, znaš maleno da je,
pak pol znade sela, da je jaje snela.*⁶³

Propp govori o podrugljivom smijehu kao najčešćoj i najzlobnijoj vrsti smijeha, a upravo o sklonosti ljudi da izruguju druge govori i celer u Filipovićevo djelo. Valja naglasiti i da su sve pouke proizašle iz *usta* personificiranog povrća, a ne ljudi:

⁶² Milovan Tatarin, nav. djelo, str. 137.

⁶³ Adam Filipović, *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara*, Osijek, 1822, str. 39. Svi citati iz djela bit će navedeni po tome izdanju.

*Celer odgovara:
Ti vrtlaru stani, i mene se mani,
sprdat tko se hoće, od šale il zloće,
neka šešir novi seb' zato zgotovi;
il nek uzme žene tvoje dite željne,
nek se s njime sprda taka pamet tvrda.
Svi su ljudi taki, a i čovik svaki,
svačim se nasprda čovičja pogrda. (str. 7)*

Ima nešto komično u čovjeku koji samo ide svojim putem i ne vidi ništa oko sebe. Freud bi tu istaknuo komiku pokreta, Bergson navodi kako se radi o *komičnoj rastresenosti* čovjeka, a u djelu se tako opisuje oholost. Čovjek je uspoređen s drvetom, hoda s glavom i nosom uperenim prema gore, ne mareći za stvari oko sebe:

*Ima kod vas drvenih ljudi odveć slavljениh,
koji hode kao drvo, glavu digao gor' prvo;
i nos drže u zraku, pamet pako u mraku:
jer da b' pamet imali, oni b' bolje hodali. (str. 20)*

A čest rezultat *rastresenog* hodanja je pad kojeg Propp svrstava u kategoriju javnog sramoćenja:

*Jer na zemlji trava jest, koga čega ići smest
i udrīt će nosom dol' i trpit će jaki bol. (str. 20)*

Komična je i usporedba čovjeka s konjskom muhom. Kao što muha leti prvo na cvijeće, a završi pod kravljim i konjskim repom, tako i čovjek s božje riječi spadne na psovku:

*Muha konjska na cvit leti,
s cvita na te čak prileti,
s tebe ode tad na kravu,
pod nje repom najde slavu,
onda s' uspari i otide,
i na glavu konjsku side,
sidi malo i odgmiže,
doklema repa bude bliže,
tad se pod rep nje uvuče. (str. 26)*
(...)
*Tako isti ljudi činu,
pokazujuć svu vištinu.
Božju pojdu sudit volju,
i nalaze svoju bolju. (str. 27)*

U djelu se može pronaći i nekoliko psovki. Prema Ignaciju Gavranu psovke su nužno zlo. Bludna psovka u djelu jest riječ *kurva*, a nebludna sintagma *kuja kradljiva*. Psovka se povećava humoristični učinak:

*Ajde, kujo kradljiva, s tuđim perjem faljiva,
mi imamo ptica, ne tribamo ohlica.* (str. 49)

Izrugivanja izvanjskog izgleda nisu pošteđene ni biljke pa se vrtlarev gost ruga krastavcu:

*Što si zelen tako, moj krastavac, jako?
Što s' čvornjave kore il ljuske opore?
Zar ne smiješ biti lip, krastavac čisti,
nego čvornjav jako, a i krastav tako?
Što nis' lipa lica, na te mrže dica:
ti s' krastav, gadan, rapljav, zelen vazdan,
kad ostariš pako, na te mrzi svatko.* (str. 35)

Propp navodi kako se komični učinak stvara kad izvanjski izgled zasjenjuje unutarnje osobine, a takav je opis krastavca. Međutim, krastavac se brani govoreći kako izgled nije njegova krivnja te ističe i neke mane gosta:

*Što me grdiš prava i to za badava?
Što mi j' taka kora čvornjava ozgora,
zar na moju volju mogu imat bolju?
Kad na te tko drekne, »crvenkosac« rekme,
zar ti možeš kiku stvorit crnoliku?
Kad ti tko spomeni gdi ti je zub prednji,
može l' tvoja trudba stvorit novog zuba?* (str. 35)

Osim moralnih pouka, u djelu se mogu pronaći i kulinarski savjeti, mladi luk se može jesti s kajmakom, a potreban je u juhi te ima i ljekovita svojstva:⁶⁴

*Mlogi mene jidu rad jošter dok sam dosta mlad.
Uzam sira s kajmakom, to smišaju sa lukom,
tako jidu mene svud, ja to vidi kojekud.* (str. 52)

Berger dijeli tehnike humora u četiri kategorije, a parodija spada u tehnike identiteta. Filipović parodira sudski postupak i pisanje oporuke. O komičnosti svega što je nam je strano

⁶⁴ Milovan Tatarin, nav. djelo, str. 132.

i nepoznato govori Critchley koji kaže da su svi stranci smiješni. U dijelu naslovljenom »Sud zelja svrhu špinata« povrće se sastaje i sudski vijeća o sudbini špinata. Dio povrća želi izbaciti špinat iz vrta zbog njegova stranog podrijetla:

*I rič uze govoriti, u tom zboru rič voditi:
»Tuđe zemlje on je sime i nimačko ima ime,
nek iz bašče izilazi, u Nimačku odilazi«.* (str. 92)

Budući da je djelo napisano u duhu tolerancije, zaključeno je da se špinatu dopušta ostati jer je poželjno širiti slogu i jedinstvo, kako među ljudima tako i među povrćem svih vrsta.

Zanimljiv je posljednji dio knjige »Duhanov testament«. U njemu duhan pripovijeda svoju povijest te kako je nakon duge bitke protiv neprijatelja ipak izašao kao pobjednik:

*Al progonstvo ljudi meni ništ' ne udi,
jer što jedan skudi, drugi dobro sudi,
i ja se otako ote sve polako,
zato me sad svatko puši svuda slatko,
lule lipe prave i s njima se slave,
i po njima glave srebrom jasnim sprave.* (str. 104)

Zatim dijeli duhan dijeli svoju imovinu: korijen ostavlja lošim gazdama, stablo pretjerano brižljivima, cvijeće lijepima, sjeme poniznima itd., a na kraju se navode svjedoci: bijeli luk, hren i paprika.

Razgovor priprosti didaktično je djelo pisano za narod, a kako bi što više ugodio čitateljima, Filipović se koristio humorom, satikom i šalom. Najviše korištena tehnika humora jest komična usporedba, a osim moralnih, u djelu pronalazimo i razne praktične savjete.

9. ADAM FILIPOVIĆ: »TUŽBA GROŽĐA NEGRIŠNOGA«

U pjesmi je obrađen motiv koji je poznat i u drugim književnostima (Muka blaženoga grozdija u starijoj srpskoj i bugarskoj književnosti)⁶⁵ – motiv izmučenoga grožđa kojemu cijede *krv*, a ta *krv* se onda osvećuje za sve muke koje je grožđe prošlo. Pisana je u obliku lamenta, a vjerojatno je nastala kao prigodnica za vrijeme berbe.

Humor uvijek ima kritičku funkciju u odnosu na društvo. Smijeh je jedna vrsta društvene geste koja ističe i kažnjava poseban oblik nepažnje ljudi. Smijeh je u pjesmi usmjeren prema ljudima koji pretjeruju u piću i poslije trpe posljedice. Kazna pijancima ujedno je i neka vrsta utjehe grožđu – jedini način na koji dobiva barem malo pravde za muke koje je prošlo u životu:

*Jedne svalim dakl' u blato,
premda nose na seb' zlato;
druge bacim i u krevet,
da boluju sve u devet.
Ovom glavu okrvavim
il u vodi kog udavim,
onom nogu il vrat slomim,
u grob mloge još oborim.*⁶⁶

U pjesmi dolazi do komičnog obrata – komični prizor dobiva se ako se obrne situacija i zamijene uloge, npr. situacija se mijenja tako što se okreće protiv onoga koji ju stvara:

*Posli smrti i sve muke
u grobu mi dođe ruke,
da se mojim već osvetim
dušmanima neprokletim.* (str. 221)

Grožđe od mučenika postaje mučiteljem, a ono što čini obrat posebno komičnim jest pijanstvo. Osim pretjerane veselosti i nerazgovijetnoga govora pokazatelji pijanstva su i nepravilan hod, posrtanja i padovi koji, prema Bergsonu, spadaju u komiku pokreta. Prema Critchleyjevoj teoriji superiornosti smijemo se zbog blaženstva koje osjećamo uspoređujući

⁶⁵ Tomo Matić, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, str. 84.

⁶⁶ Tomo Matić, *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije Preporoda*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944, str. 221. Svi navodi iz pjesme bit će citirani po tome izdanju.

vlastitu izvrsnost s manama drugih ljudi. Ljudi koji nisu pod utjecajem alkohola uviđaju komičnost ljudi koji jesu.

Neosjetljivost je simptom koji prati smijeh. Da bismo pjesmu smatrali smiješnom, ne možemo istodobno suosjećati s izmučenim grožđem. Iako antropomorfizirano, grožđe je ipak samo plod biljke te je lako ograditi se od osjećaja. Personificirano grožđe komično je u svojoj žalosti baš zbog toga što je grožđe i prema tome ne može osjećati što tvrdi da osjeća:

*Al tu mukam nejma svrhe,
već i rukom mene mrve
il nogama ljuto gaze
nit, što boli, oni paze. (str. 220)*

Freud kaže da je humor psihičko postignuće, sredstvo kojim se ostvaruje uživanje usprkos neugodnim osjećajima koji to ometaju. Grožđe pronalazi način da svojim mukama na humorističan način priušti barem malo olakšanja. Komična je i antropomorfizacija grožđa:

*U utrobi još sam bio,
slatko mliko majke pio. (str. 219)*

Isto tako, komična je upotreba riječi *mesni grob* i *kožna civ* u značenju želuca i jednjaka čovjeka:

*Jednu krv mi samo štiju,
zlatn' u čaše livaju ju,
na civ kožnu dol spuščaju,
u grob mesni zakapaju. (str. 221)*

Posljednja strofa je svojevrstan zaključak – poziv na umjerenost u piću:

*Al koji me zna ciniti,
krv s razlogom moju piti,
onom srce veseljujem,
život, zdravlje pokripljujem. (str. 222)*

Humor pjesme zasniva se na tehnici komičnog obrata. Bacanjem ljudi u blato i krevet grožđe dobiva zadovoljštinu, a slike padajućih pijanaca pridonose komičnosti.

10. ZAKLJUČAK

Književnost Slavonije 18. stoljeća, iako mahom religioznog karaktera, iznjedrila je neke vrlo zanimljive, humorom i satikom prožete, primjere trivijalne književnosti. Na temelju analize šaljivo-satiričkih pjesama može se doći do nekoliko zaključaka.

U većini pjesmama vidljivo je izrugivanje vanjskog izgleda čovjeka – u *Sličnoričnom natpisu groba Zvekanovoga* apelira se na taštinu, u *Čestitanju godovnom* karikira se Klimbokova debljina, a u pjesmi *Zeca priponizna tužba* riječ je o fizičkoj slabosti. U *Razgovoru priprostom* vidimo da izrugivanja nije pošteđen čak ni krastavac. Izrugivanju tijela smijemo se jer je svako isticanje mana komično. Dakle, mane, poroci i grijesi također su prisutni u svim pjesmama. Iako različitim metodama, sve pjesme nastoje promijeniti situaciju u društvu pa pod okriljem humora ističu i kritiziraju pojave koje se kose s autorovim moralnim stajalištima. Došen je najoštrij u prokazivanju mana i ne libi se koristiti groteskne i opscene slike kako bi naglasio pogrešnost tuđih životnih puteva.

Budući da u svim pjesmama vlada podrugljivi smijeh i smijemo se jer mislimo da smo bolji od ljudi opisanih u njima, valja se u zaključku prikloniti teoriji superiornosti u humoru. Nadalje, tehnike humora koje pronalazimo u pjesmama su, među ostalim, komične usporedbe, ironija, parodija, izokretanje životinjsko-ljudskog spoja te komični obrat. Posebna pažnja posvećena je i komici pokreta te trošenju suviše energije na tjelesne radnje, a premalo na duševne. Isto tako, u nekim pjesmama za povećanje komičnog učinka koriste se bludne i nebludne psovke.

Da bismo uživali u tim pjesmama, koje, uostalom, i jesu složene za zabavu, a zadaća komike i humora je ostvariti uživanje, bitno je držati se načela neosjetljivosti – ne dopustiti osjećajima da nas navedu na, primjerice, suosjećanje sa zecom ili s grožđem jer se tada više nećemo moći smijati.

11. LITERATURA

Primarna literatura

1. Došen, Vid, *Jeka planine*, u: *Djela Vida Došena*, Stari pisci hrvatski, knjiga XXXIV, priredili Tomo Matić i Antun Djamić, JAZU, Zagreb, 1969, str. 209–215.
2. Došen Vid, *Zaključenje poslanice popu Jovanu*, u: Bratulić, Josip, *Poslanica iz galantnog stoljeća: zaključenje poslanice popu Jovanu pisane od Vida Došena*, Gordogan, god. 8, broj 22, Zagreb, 1986, str. 158–169.
3. Filipović, Adam, *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara*, Osijek, 1822.
4. Filipović, Adam, *Tužba grožđa negrišnoga*, u: Matić, Tomo, *Iz hrvatske književnosti u Slavoniji prije Preporoda*, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944, str. 219–222.
5. Ivanošić, Antun, *Sličnorični natpis groba Zvekanovoga*, u: *Zbornik stihova i proze XVIII. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 19, priredio Rafo Bogišić, Matica hrvatska, Zagreb, 1973, str. 209–215.
6. Relković, Josip Stjepan, *Čestitanje godovno*, u: Matić, Tomo, *Nepoznata pjesma Josipa Stjepana Relkovića*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 24, Zagreb, 1953, str. 89–98.
7. Turković, Antun Josip, *Zeca priponizna tužba*, u: Bosendorfer, Josip, *Antuna Josipa Turkovića »Zeca priponizna tužba«*, *Osječki zbornik*, broj II. i III, Gradsko grafičko poduzeće »Štampa«, Osijek, 1948, str. 174–179.

Sekundarna literatura

1. Anić, Vladimir, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb, 2009.
2. Attardo, Salvatore, *Linguistic Theories of Humor*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1994.
3. Berger, Arthur Asa, *An Anatomy of Humor*, Transaction Publishers, New Brunswick – London, 1993.
4. Bergson, Henri, *Smijeh*, Znanje, Zagreb, 1987.
5. Blažek, Pavle, *Zemlja u djelu Vida Došena*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, uredili Marijan Matković i Dragutin Tadijanović, JAZU, Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1981, str. 43–48.

6. Bogišić, Rafo, *Neka obilježja stila Vida Došena*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, uredili Marijan Matković i Dragutin Tadijanović, JAZU, Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1981, str. 15–29.
7. Critchley, Simon, *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007.
8. Dinić, Nataša, *Leksik i frazeologija Došenove Jeko planine*, Književna revija, 36, Osijek, 1996, str. 237–247.
9. Drechsler, Branko, *Slavonska književnost u XVIII. vijeku*, Slavonica, Vinkovci, 1994.
10. Dukat, Vladoje, *Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalškoga*, Rad JAZU, 203, Zagreb, 1914.
11. Fališevac, Dunja, *Peckave i kojekakve zgode Marunka Mlječanina i fra Zvekana*, u: *Smiješno i ozbiljno u staroj hrvatskoj književnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1995, str. 59–65.
12. Freud, Sigmund, *Dosetka i njezin odnos prema nesvesnom*, Matica srpska, Beograd, 1976.
13. Gavran, Ignacije, *Bludna psovka*, Udruženje katoličkih svećenika NR BiH, Sarajevo, 1962.
14. Hadžić, Fadil, *Anatomija smijeha*, V.B.Z., Zagreb, 1998.
15. Kvintilijan, Marko Fabije, *Obrazovanje govornika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.
16. Matić, Tomo, *Autor pjesme »Sličnorični natpis groba Zvekanovoga«*, Rad JAZU, 260, Zagreb, 1938, str. 199–216.
17. Matić, Tomo, *Ignjat Alojzija Brlić i Ivanošćev »Sličnorični natpis groba Zvekanovoga«*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 25, Zagreb, 1955, str. 229–237.
18. Matić, Tomo, *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1945.
19. Peić, Matko, *Barokni naturalizam Vida Došena*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, uredili Marijan Matković i Dragutin Tadijanović, JAZU, Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1981, str. 57–59.
20. Plejić Poje, Lahorka, *Počeci satire u hrvatskoj književnosti*, u: *Dani Hvarškoga kazališta 34*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug, Zagreb – Split, 2008, str. 47–58.
21. Plejić Poje, Lahorka, *Zaman će svaki trud*, Disput, Zagreb, 2012.
22. Propp, Vladimir, *Problemi komike i smeha*, Nišro Dnevnik, Novi Sad, 1984.

23. Sablić-Tomić, Helena, *Pučki smijeh Ivanošićeva Zvekana*, Književna revija, 36, Osijek, 1996, str. 195–201.
24. Solar, Milivoj, *Rječnik književnog nazivlja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
25. Šicel, Miroslav, *Hrvatska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
26. Švagelj, Dionizije, *Prilog Vida Došena epistolarnom humoru i satiri stare Slavonije*, u: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću*, uredili Marijan Matković i Dragutin Tadijanović, JAZU, Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, 1981, str. 61–79.
27. Tatarin, Milovan, *Trpezarijske svečanosti u slavonskoj književnosti 18. stoljeća*, u: *Dani Hvarškoga kazališta 31 (Igra i svečanost u hrvatskoj književnosti i kazalištu)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug, Zagreb – Split, 2005, str. 97–149.

Internetski izvori

1. www.glottopedia.org/index.php/Irony (pristupljeno 14. 7. 2016.)

Životopis

Rođena sam 16. srpnja 1991. godine u Osijeku. U lipnju 2010. godine završila sam Gimnaziju Antuna Gustava Matoša u Đakovu. Godine 2013. postala sam sveučilišna prvostupnica (baccalaurea) hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Osijeku, a 2016. na istom fakultetu završila sam jednopredmetni diplomski nastavnički studij Hrvatski jezik i književnost.